

Çulpan ZARİPOVA ÇETİN

Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kars, Türkiye (chulpancetin@gmail.com)

<https://orcid.org/0000-0003-3440-9974>

GEÇMİŞTEN BUGÜNE TATAR TÜRKLERİNDE CENAZE MERASİMLERİ VE ONLARIN ETRAFINDA OLUŞAN İNANIŞLAR*

Öz: Gelenek ve görenekler, bir milletin iç dünyası ile hayata bakış açısını yansıtan eşsiz bir zenginlik kaynağı olduğu gibi bir halkın tarihini, insanlığın en eski dönemlerinde oluşan görüş ve fikir basamaklarını öğrenmede de büyük önem taşır. Tatarların eski çağlarda oluşturdukları gelenek ve göreneklerinin bir kısmı halkın hafızasından silinmiş, bazıları kısmen günümüze ulaşmış, diğer kısmı da halk tarafından yüzyıllarca yaşam tarzı olarak kabul edilerek hâlâ yaşamaya devam etmektedir. Mevcut gelenek ve görenekler çerçevesinde oluşan birçok inanış, Tatar Türklerine ataları tarafından bırakılan manevi bir mirastır. Tatar Türklerinin bayramları ve gelenekleri üzerinde 1917 Devriminden önceki yıllarda ciddi incelemeler yapılmakla beraber, bunlar düzenli bir şekilde ancak geçen yüzyılın 80'li yıllarının ortalarında Tatar bilim adamları tarafından araştırılmış ve yayınlanmıştır. Mevcut çalışmada merkez olarak Kazan Tatarları alınmıştır. Ancak yaşadıkları coğrafyaya göre sınıflandırılan Çeptsä, Perm, Astrahan ve Sibirya Tatarları, Sergaç ve Penza Mişerlerinin cenaze merasimlerine de çalışmada önemli yer verilmiştir. Tatar Türkleri cenaze merasimlerini her ne kadar İslam dini kanunlarına göre yerine getirmeye çalışsalar da şamanizm devrine ait olan inanışları da hâlâ uygulamaya devam ederler.

Anahtar Kelimeler: Tatarlar, Ölüm, Cenaze merasimleri, Gelenekler, İnanış.

*Geliş Tarihi: 28 Eylül 2024 – Kabul Tarihi: 17 Kasım 2024

Date of Arrival: 28 September 2024 – Date of Acceptance: 17 November 2024

Келген күні: 28 қыркүйек 2024 ж. – Қабылданған күні: 17 қараша 2024 ж.

Поступило в редакцию: 28 сентября 2024 г. – Принято в номер: 17 ноября 2024 г.

DOI: 10.59358/ayt.1557522

Chulpan ZARİPOVA CHETİN

Prof. Dr., Kafkas University, Faculty of Arts and Sciences, Department of
Contemporary Turkish Dialects and Literatures, Kars, Türkiye
(chulpancetin@gmail.com) <https://orcid.org/0000-0003-3440-9974>

**FUNERAL RITUALS AND BELIEFS OF THE TATAR
PEOPLE IN THE PAST AND TODAY**

Abstract: Traditions and customs are a unique source that reflects the inner world and views on the life of a nation, and are also of great importance in the study of the history of a people, the stages of formation of views and ideas in the most ancient periods of human development. Some traditions and customs of the Tatars, created by them in ancient times, have been erased from people's memory, some have been partially preserved, and the other part has been accepted by the people for centuries as a way of life and continues to exist to this day. Funeral traditions and customs, as well as many beliefs formed around them, are the spiritual heritage left to the Tatar Turks by their ancestors. Although serious research was carried out in the years preceding the 1917 revolution, the holidays and traditions of the Turkic Tatars began to be regularly researched and published by Tatar scientists only in the mid-80s of the last century. In this study, much attention is paid to the Kazan Tatars. However, within the framework of this topic, an important place in the study is given to the funeral rites of the Chepetsk, Perm, Astrakhan and Siberian Tatars, as well as the Sergach and Penza Mishars. Although the Tatars have been trying for centuries to conduct funeral rites in accordance with Islamic religious laws, they still continue to adhere to pagan beliefs.

Keywords: Tatars, Death, Funeral rites, Traditions, Beliefs.

Giriş

Tatarlar, eski çağlarda oluşturdukları gelenek ve göreneklerinin zenginliğiyle bilinen bir halktır. Bu zenginliğin bir kısmı artık halkın hafızasından silinmiş, bazıları kısmen günümüze ulaşmış, diğer kısmı da halk tarafından yüzyıllarca yaşam tarzı olarak kabul edilerek hâlâ kuşaktan kuşağa aktarılmaya devam etmektedir. Mevcut gelenek ve göreneklerle, çevrelerinde oluşan birçok inanış, Tatar Türklerine ataları tarafından bırakılan pahası biçilmez manevi bir servettir. Tatar Türklerinin bayramları ve gelenekleri üzerinde 1917 Devriminden önceki yıllarda ciddi incelemeler yapılmakla beraber, bunlar düzenli bir şekilde ancak geçen yüzyılın 80'li yıllarının ortalarında çeşitli etnik gruplarda R. Kaşafutdinov, A. Zagidullin, R.

Möhammetcanov, R. Urazmanova, F. Bayazitova, F. Valeev gibi çağdaş Tatar bilim adamları tarafından araştırılmış ve yayımlanmıştır. Bu tür araştırmalar özellikle Rusya İlimler Akademisi İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsünün Arkeoloji ve Etnografya Bölümü tarafından başarılı bir şekilde sürdürülmüş ve günümüzde de sürdürülmeye devam etmektedir (Urazmanova, 1984, s. 5).

Bu konu üzerine yukarıda gösterilen Tatar bilim insanlarının kaynaklarından yararlanılarak Türkiye’de tarafımızdan daha önce belirli ölçüde araştırmalar yapılmıştır (Zaripova Çetin, 2008; 2009b). Fakat mevcut çalışmada Tatarların yaşadığı coğrafya daha geniş tutulmakta olup son yıllarda Tataristan’da yapılan araştırmalardan da yararlanılmıştır. Ayrıca, araştırmada mevcut konu, Tataristan’ın değişik ilçelerinde yaşayan kaynak kişilerden edinilen ve günümüzde de uygulanmaya devam eden inanışlarla da zenginleştirilerek verilmiştir. Merkez olarak Kazan Tatarları alınmıştır. Ancak bu konu içinde Volga Tatarlarının bir alt grubu olan Mişerler de dikkat çekmektedir. Yaşadıkları coğrafyaya göre sınıflandırılan Çeptsä, Perm, Astrahan ve Sibiryä Tatarları, Sergaç, Penza ve Mordovya’da yaşayan Mişerlerin cenaze merasimlerine de çalışmada önemli yer verilmiştir. Çağdaş Türk araştırmacı Durmuş Arık’ın (2006, s. 67-86) “Türk Kültürünün Farklı Bir Boyutu Olarak Kreşin-Hristiyan Tatarların Dinî İnanışları” ve Tatar araştırmacı Rasilya Karimova’nın (2017, s. 195-203) “Kreşinlerde (Hristiyan Tatarlarda) Ölüm ile İlgili Örf, Âdet, Gelenek ve Ritüeller” adlı makalelerinde zorla Hristiyan dinine geçirilen Kreşin Tatarlarının cenaze merasimleriyle ilgili doyurucu bilgi verildiğinden dolayı, araştırmamıza Kreşin Tatarlarının cenaze merasimleri dâhil edilmemiştir.

Gelenek ve görenekler, bir milletin iç dünyası ile hayata bakış açısını yansıtan eşsiz bir zenginlik kaynağı olduğu gibi bir halkın tarihini, insanlığın en eski dönemlerinde oluşan görüş ve fikir basamaklarını öğrenmede de büyük önem taşır. Gelenek ve görenekler, bir halkın hayatında olmazsa olmazı olan aile içi ilişkiler aracılığıyla asırlarca gelişir ve bir sistem olarak algılanmaya başlar ve aile bireylerinin kendi aralarında veya çevredekilerle kurdukları ilişkilerle kuşaktan kuşağa, nesilden nesle aktarılır. Konu ile ilgili bilgiler yazılı kaynak olarak nitelendirilen seyahatnamelerde de geniş yer bulmaktadır. İlsever Rami’nin (2023, s.221) de belirttiği gibi, bir halkın gelenek ve görenekleri, aile yapısı ve aile içi ilişkileri birçok gezginin dikkatini çeken ve üzerinde durulan konulardan biridir. Mevcut gelenek ve görenekler, insan hayatını belirleyen doğum, düğün ve ölüm gibi önemli geçişleri de şekillendirir.

İnsan hayatında önemli üç geçişe Kazan Tatar Türklerinde *Tormışnuñ Öç Tuyu* (Hayatın Üç Düğünü) denir. Tatar Türklerinin mevsimlerle ilişkileri

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

ÇULPAN ZARİPOVA ÇETİN

ve aile içi gelenek ve görenekleriyle ilgili birçok inceleme yapan Tatar araştırmacı Flyora Bayazitova'nın 1992 yılında Kazan'da Tataristan Kitap Neşriyatı'nda yayınlanan kitabı da aynı adı taşır. İlk geçiş, insanın dünyaya gelmesiyle ilgilidir ve o, *Bebi Tuıy* (Bebek Düğünü) olarak adlandırılır. İki gencin bir araya gelip bir aile olarak yaşamaya başlayıp soyu devam ettirmesini amaçlayan ikinci geçişe *Nikah Tuıy* (Nikâh Düğünü) denir. Üçüncü geçiş ise insanın biyolojik gerçek hayattan öbür dünyaya, sonsuzluğa doğru yol aldığını bildiren *Defên Tuıy* (Defin Düğünü)'dür. Bu üç önemli aşamanın etrafında oluşan "birçok inanç, âdet, tören, ayin, dinsel ve büyüsel özlü işlem"in amacı, "kişinin bu geçiş dönemlerindeki yeni durumunu belirlemek, onu kutsamak ve kişiyi bu sırada beklediğine inanılan tehlikelerden, zararlı etkilerden korumaktır." Böylece, geçiş dönemlerinde kümelenen bütün bu "âdetler, gelenekler ve törenler; araştırılan ülkenin, coğrafi bölgenin ya da kent, ilçe, köy gibi daha küçük toplumsal ünitelerin farklılıklarının ana bölümlerinden birini oluşturmaktadır." (Örnek, 1971, s. 11; Yeşil, 2014, s. 118).

Bulgular

Ölüm, bir insanın ana rahmine düştüğü andan itibaren yer alan en gizemli ve en ürkütücü olaylardan biridir. İnsanın yaratılışından beri ölüm vardır ve bu, acımasız bir gerçektir. İnsanlar, ölümün kaçınılmaz olduğunu ne kadar bilseler de ölmekten korkarlar ve ölüm karşısında çaresiz kalırlar. "Ancak insan hayatı yayından fırlayan bir ok gibi sonunda hedefe, yani ölüme ulaşacaktır." (Yılmaz, 2015b, s. 284). Bu yüzden her insan, hayatı boyunca - özellikle yaşlılık döneminde- ölümü düşünür ve ölüme belli bir seviyede hazırlık yapar.

Cenaze merasimleri, her kültürün ayrılmaz bir parçasıdır. Asırlar boyunca tarihin belli dönemlerinde kabul ettikleri dinlerin etkisiyle her halkın cenaze merasimi her ne kadar değişikliklere uğramış olsa da, insanlığın en eski çağlarında oluşan inançların izlerini de mutlaka taşır. Ölüm etrafında birçok tören, inanış, gelenek ve görenek oluşmuştur. Tatar Türklerinde de cenaze sırasında uygulanan geleneklerin arasında birtakım şamanizm devri kalıntılarına rastlanır. Bu kalıntılar, cenaze merasimleri içinde önemli yere sahiptir. Halkın hafızası, İslam dinini kabul ettikten sonra bile eski çağlarda ortaya çıkan ilkel inanışları korumuş ve yeni kuşaklara ulaştırmış durumdadır (Zaripova Çetin, 2009b, s. 117). "1552 yılından itibaren Rus hâkimiyeti altında yaşayan ve tarih boyunca savaş, kıtlık gibi ağır felaketlerle birlikte asimilasyon politikalarına da maruz kalan Tatarların, tüm bunlara rağmen kültürel değerlerini büyük oranda korudukları görülmektedir." (Yılmaz, 2020, s. 252).

Tatar Türklerinde ölüm faslını irdelerken bu konuyu ölümden önce, ölüm anı, ölüm sonrası başlıklarıyla ele almak uygun olur.

Ölümden Önce

Pek çok Türk boyunda olduğu gibi Tatarlarda da fiziksel özelliklerin insanın ömrünün kısa olmasına bir işaret veya çevrede cereyan eden olayların ölümün habercisi olabileceğine dair inanışlar vardır. Örneğin, kirpiği uzun ve iki kaş arası dar olan, gece aynaya bakan ya da gözünü kırpmadan güneşe bakabilen insanın ömrü kısa olur derler. Tarih boyunca hayatı hayvanlarla paylaşan insanlar, “bu paylaşım esnasında hayvanların insanlara sağladıkları yarar, doğadaki konumları, görünüşleri gibi özellikleri de dikkate alınarak kültürde olumlu veya olumsuz algıların oluşması sonucunu da beraberinde getirmiştir. Kültürde oluşan bu algılar, mitik dönemlerden bu yana sözlü ve yazılı edebiyata da yansımıştır.” (Yılmaz, 2022, s. 354). Bu yüzden çeşitli hayvanların ve kuşların Tatar cenaze gelenekleri içinde yer alması hiç şaşırtıcı değildir. Örneğin, köpeğin yere bakarak ulması, bir evin üzerinde baykuşun veya kuzgunun ötmesi (kuzguna “ruh kuşu”, “ahret kuşu” derler), yanan ocağın uluma sesi çıkarması, saat camının veya aynanın kırılması, evde birinin akşamüstü aynayla oynaması, kömür maşasının baştan daha yüksek kaldırılması, beklenmedik anda hatılın yarılması veya evin yanındaki kayın ağacının veya mezarlıkta bir ağacın devrilmesi, gece yarısı ağaç kesme sesinin duyulması (“Melekler kabir için ağaç kesiyor.” derler), omuz damarının atması, birinin eve boş kovalarla girmesi vb. hareketler, Tatar Türkleri tarafından ölüm habercisi olarak algılanır. Ayrıca, kirpinin ayaklarını gören ve cenaze arkasından giden atları sayan insanın da yakında öleceğine inanılır (Tatar Mifları, 1999, s. 257-259). Bir evin etrafında öten kuzgunu görür görmez Tataristan’ın güneyinde bulunan Sarman şehrine bağlı köylerde yaşayan Tatarlar, ölümü yanıltma amaçlı “Sana hayırlı yol, bize hayırlı haber!” derler (K2). Evin tavanını destekleyen hatılın kırılıp düşmesinin, evin erkeğinin ölümüne yorumlanmasına gelince, Türklerde erkek, evin direği olarak algılanır. Tataristan’ın Sarman şehrine bağlı köylerde evin erkeğinin ölümüne rüyada bahçe kapısının yıkıldığını görmek işaret eder. Ölen kimsenin rüyada bir evin önüne gelip oraya değnek bırakması ya da saptaması da o evden yakında cenaze çıkacağına yorumlanır (K2). Tataristan’ın Arça (Arsk) şehrine bağlı köylerde komşuların avluları başka komşulara geçmek için kullanıldığında veya komşulardan ödünç alınan balta omuzda götürüldüğünde o evden cenaze çıkacağına inanılır (K5). Evin hanımının bir iki yıl önce saksıda yetiştirdiği sardunyalarının solması ve tersine, kuruyan bir fidanı diktiğinde bu fidanın tutması, o şahısın ecelinin yaklaştığına yorumlanır (K1). Tataristan’ın hem güneyinde hem Kazan Ardı köylerinde rüyada evin yanına gök renkte bir atın geldiğini, ağaç gövdelerinden ev inşa edildiğini, öküzün

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

ÇULPAN ZARİPOVA ÇETİN

saldırıldığını, karanlık bir tünele girip geri çıkılmadığını görmek de ölüme işaret olarak kabul edilir. Ayrıca, ölen birinin rüyada çağırdığını ve rüya görenin onunla gittiğini görmek de giden veya götürülen kimsenin hayatının en yakın zamanda sona ereceğine yorumlanır. Rüyada dişlerin dökülmesi de yakında gerçekleşecek ölüme işaret eder. Ön dişlerin dökülmesi aileden birisinin ölümüne, yan dişlerin dökülmesi akrabaların birinin ölümüne işaret kabul edilir (K6, K2). Hasta birinin sayıklaması, “geliyorum” veya “gidiyorum” gibi sözler söylemesi, yüzünü duvara dönüp yatması, helalleşmek için birilerini çağırması da ölümünün yakın olduğunun belirtileridir. Eve yanlışlıkla bir kuşun uçup girmesi de felaketin, ölümün habercisi sayılır. Her insan için en değerli varlıklar olan anne ve babayı kaybetme korkusu da Tatar Türklerinde ilginç inanışlarla anlatılır; Arkaya doğru yürürsen, evde ısıklık çalarsan, birinin omzuna yaslanırsan, birisi ökçene veya sol ayağına basarsa, elinle çeneni desteklersen, Ay’ı parmakla gösterirsen annen ve baban ölecek derler. Hemen bu hareketlerin arkasından birinin öbür omzuna yaslanarak ayağına basan insanın ayağına cevap niteliğinde basarak, biri ökçene basarsa tükürerek, Ay’ı gösterdiğin parmağı ısırarak bu felaketin önlenebileceğine inanılır (Tatar Mifları, 1999, s. 259). Halk arasında kuyruklu yıldızın görüldüğü veya şubat ayının 29 gün çektiği yıllarda da ölümün alışıldığından daha fazla olacağına inanılır.

Müslüman olan Tatar Türkleri, can alıcı melek olarak Azrail’i tanırlar. Bir efsaneye göre Allah, meleklerine yeryüzünden toprak getirmelerini emretmiştir. Önce giden melekler bu işi başaramamış, yeryüzü onlara toprak vermemiştir. Sıra Azrail’e gelince yeryüzü, bu meleğe de toprak vermeyeceğini söylemiştir ama Azrail, “Versen de alırım, vermesen de alırım!” demiş ve böylece Allah’ın emrini yerine getirmiştir. Allah Azrail’e bu vazifeyi başardığı için mükâfat olarak “Bundan sonra seni insan canını alan melek olarak belirliyorum.” demiştir. Azrail bu emri duyunca “Ben bunu insanlara nasıl yaparım?” diye çaresizce ağlamıştır. Allah ise onu “Üzülme, insanlar ölümlerini senden bilmezler. Birileri feci olay sonucu, diğerleri uzun süren bir hastalıktan sonra, birçoğu da doğal olarak yaşlılıktan ölür.” diye teselli etmiştir. İşte bu efsaneye göre, o günden bu güne insanlar çeşitli nedenlerden dolayı can verir, canlarını almak için de Azrail gönderilmiştir (K7).

Tatar Türkleri, yaşlılık dönemini daha çok dinî içerikli kitaplar okuyarak, münacatlar söyleyerek, camiye giderek veya evde namaz kılarak yani kendilerini öbür dünya için hazırlayarak geçirmeye çalışırlar. Ayrıca, “Günümüzde yaşlıların evinde bulunan eskimiş sandıklarda geçmişten gelen aile değerleri ile ölümlük eşyaları da korunur.” (Yarullina Yıldırım, 2019, s.

601). Örneğin, kadınlar sandıklarına *kefênlêk* (kefenlik) olarak beyaz sargı, cenazeyi yıkayanlar, mezara koyanlar ve cenazenin diğer zahmetli işlerine katılanlar için ve ölenin arkasından verilen *aş* sırasında yakınlarına dağıtılmak üzere yazma, havlu, mendil ve sabun gibi nesnelere koyarlar. Böylece daha hayattayken ölüme hazırlanmış ve başkalarına fazla zahmet olmayacak şekilde ölüm sonrası masrafları kapatmış olurlar. Kazan Ardı köylerde kefenliği önceden hazırlamak, uzun ömürlü olmaya eşdeğer sayılırken (Zaripova Çetin, 2008, s. 156-157) Tataristan'ın güneyinde kefeni önceden hazırlamak, ölümü çağırarak algılanmaktadır (K2).

Ölüm Anı

Tatar Türkleri her şeyden önce ölüm döşeginde yatanın son isteklerini ve vasiyetini yerine getirmeye çalışırlar. Hatta uzun zaman can veremeyen bir insanın çok görmek istediği birisini beklediğine ve onu görmeden, onunla helalleşmeden öbür dünyaya geçemediğine inanılır (K2, K3, K6). Bu yüzden ölmek üzere olan kimsenin görmek istediği insanlar çağırılır, onlarla *bexilleşü* (helalleşme) merasimi sağlanır. Ölmek üzere olan insanın ölüm anının yaklaştığı, ayaklarının ve ellerinin soğumasından anlaşılır. Ağzına tatlı kaşığıyla su dökmeye özen gösterirler. Çünkü birçok durumda -genelde hastalıktan dolayı- ölmek üzere olanın içi yandığı ve bu susamayı bastırmanın neredeyse imkânsız olduğu söylenir. Tatar Türklerinde bir kimseyle ilgili “Ölürken yanında su vereni bile olmamış!” demek, insanın yalnızlık içinde çok acıklı bir vaziyette öldüğüne işaret eder. Sibiryaya Tatarları, ölmek üzere olan kimsenin ruhunun köyde yaşayan herkesle vedalaşmasını sağlamak için kapıları açık bırakırlar (Valeev, 1993, s. 181).

Tatarlarda canın göğüsten boğaza doğru hareket ettiği hususunda da birçok söylenti bulunur. Belki de ölüm döşeginde yatana üzerine giydiği giysilerin birden dar gelmesi ve düğmeleri çözmelerini istemesi bundan kaynaklıdır. İnsanın boğazında görülen aşırı hareket, canın boğaza gelip uçup gitmeye hazır olmasına yorumlanır ve ağzının açık kalması, buna delil olarak kabul edilir (Zaripova Çetin, 2008, s. 15). Eskiden Tatar Türklerinde *can* anlamında *kot* (kut) kelimesi kullanılmıştır. *Tatar Têlêñêş Anlatmalı Süzlêgê*'nde (1979, s. 168) (Tatar Türkçesinin İzahlı Lügatı) *kot* kelimesinin ilk anlamı “Bedenden ayrılabilirdiği düşünülen can, ruh”tur. Destanlara baktığımızda da “can bir yerden çıkarılabilen yahut bir yerden alınabilen bir somut nesneymiş gibi epistemolojik bir uygunluk görülmektedir.” (Aktürk, 2024, s. 45). Çağdaş Rus araştırmacı Stanislav Ugdıjekov (2003) da *kut* (*hut*) kelimesinin Türk boylarında insanın “can ikizi” anlamını taşıdığını bildirir. Tatar Türkleri, *kot*'ün aynı can gibi bedenden uçarak ayrılabilirdiğine inanmışlardır (Valeev, 1993, s. 180). Bu yüzden can çekişen kimsenin öldüğünde ağzının açık kalması, son anda ölüm meleğini fark ettiğine ve

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

ÇULPAN ZARİPOVA ÇETİN

canının ağzından uçarak çıkıp bedenini terk ettiğine yorumlanır. Ayrıca, can vermenin çok zor olduğuna inanırlar. Bir söylentiye göre, insanın canı, bedeni üzerinde tam üç gün ağlar ve bir türlü ayrılamazmış. Fakat üç gün geçtikten sonra artık o özgürlüğü hiçbir şeye değişmez, bedene asla geri dönmek istemezmiş (K7).

Tataristan'da yaşayan Tatarlar, uzun süre yatakta hasta yatıp bir deri bir kemik kalarak ölen kimsenin bütün günahlarını dünyada bıraktığına, böylece Allah tarafından affedilmiş vaziyette göçtüğüne inanır (K6, K3). Günümüzde yoğun bakımda ölen insanların da dünyadan tertemiz, sorgusuz sualsiz, “dünyada olanı dünyada bırakıp” göçtüklerine inanılır. Bu durumu, ölüm anında üzerlerinde bir elbisenin bile bulunmamasıyla anlatırlar (K5). Perşembe ve cuma günü ölen kimse toprağa verildikten sonra arkasından yağmurun çiselemesi veya karın yağması da bu insanın iyi birisi olduğunun işareti olarak kabul edilir (Tatar Mifları, 1999, s. 281).

Ölüm Sonrası

Ağız açık ölenin çenesi, mendille bağlanır. Ölünün göğsüne hemen bıçak veya makas gibi demir nesne konulur. Günümüzde bir poşet tuz da konulabilir. Aksi durumda ölünün göğsünün şişmesi söz konusudur. Bu uygulamadaki tercihin nedeni, demirin aynı zamanda kötü ruhları kovma niteliğine sahip olmasıyla ilgili bir inanış kalıntısıdır. Çünkü demir, insanı maddi ve manevi hastalıklardan, ölümden, büyüden ve kötü ruhlardan, yeryüzünü ise doğal afetlerden koruyan bir unsurdur (Gönüllü, 1998, s. 124). Ölen bayan ise yüzünü yazmayla, erkek ise havluyla örterler. Ayrıca ölünün üzerine cenazeyi yıkayan insana verilmesi düşüncesiyle yeni bir yazma, havlu veya kumaş da koyarlar. Bu geleneğe *östêne yabu* (üzerini örtme) denir ve o, ölenin en yakını tarafından uygulanır.

Ölüm haberi etrafa hızla yayılır, ölenin çocuklarına, komşularına, akrabalarına ve yakınlarına haber verilir. Cenazenin bulunduğu eve ölüyü son yolculuğuna uğurlamak ve evdekilere yardım etmek için yakınları toplanır. Evde hemen bütün aynaların üzeri örtülür. Çünkü aynalarda ölünün sureti kaldığına inanılır. Yaşar Kalafat'a (1995, s. 75-105) göre “Cenaze evinde aynaların örtülmesi gibi uygulamaların ortak yanı, aynaların çıplak gözle görünmeyen birtakım varlıkları gösterebilme özelliğiyle ilgili olmalıdır.” Günümüzde Tatar Türkleri artık televizyonu da örterler. Ayrıca, ölünün diğer şahsi eşyalarıyla beraber her gün kullandığı el aynaları da özenle toprağa gömülür ya da yakılır. Evde fıçı, kova ve kaplarda bulunan sular mutlaka dökülür. Çeşmeden su getirirken birinin öldüğünü duyunca veya cenazeyle karşılaşınca da kovadaki sular dökülmeli ve yeniden doldurulmalıdır. Aksi takdirde eve suyla birlikte ölümün de gireceğine inanılır. Bu inanış, Eski

Türklerin “su hafızası” inancının bir uzantısıdır. Ayrıca, insan can verirken açık kalan yiyeceklere de ölüm kokusu sindiğine ve ölen kişinin kanının sıçradığına inanılır ve o yiyecekler artık yenilmez. Yine çok eski bir inanışa göre, insan ölünce evde diz boyu kan olur, kanın sıçradığı yiyecek de yeni bir cenazeyi beklermiş. Bu yüzden biri can verirken gözle görünmeyen o kanın sıçramaması için evdeki bütün yiyecekleri ve yatakları toplayıp üzerini örterler (Tatar Mifları, 1999, s. 257-258, 268; K2).

Cenaze çıkan evin bütün kapıları açık bırakılır. Bahçe kapısı da cenaze evden çıkarılıp mezarlığa götürülene kadar açık kalmalıdır (Tatar Mifları, 1999, s. 257). Tataristan’ın Arça (Arsk) ilçesinde daima açık kalan kapı arkasında bir yaşlı kadın tespih çeker. Daha önce de belirtildiği üzere, cenaze sırasında daima açık kalan kapı, iki dünya arasında bir geçiş noktası olarak ölünün hayatta olanlardan ayrılmasına ve gerçek hayatın ötesinde olan başka bir hayata -sonsuzluğa- işaret eder.

Ölen asla yalnız bırakılmamalı. Eğer birisi gece öldüyse, başında nöbet tutmak için yanına yaşlı bayanlar çağırılır. Gelenler, ölenin baş ucunda Kur’an okur, tespih çeker, münacatlar söyler ve kefen hazırlığında bulunurlar. Günümüzde artık kefen, ölüyü yıkamak için sabun ve lif gibi nesnelere bir set şeklinde de satılır. Cenazeyi bekleyenlere sadaka olarak para ve havlu dağıtılır. Cenaze çıkan evde yemek yenmez, çay içilmez. Genelde yemeğe ve çaya komşular davet eder. Cenaze başında nöbet tutma âdetine Tataristan’da *ülê saklav* (öleni bekleme), Perm bölgesinde yaşayan Tatarlar ve Mişerler *tönetü* (geceleme) derler (Urazmanova, 1984, s. 117-118).

Kazan Tatarları, İslam dinini erken dönemde kabul ettiklerinden dolayı cenaze törenlerini de bin yılı aşkın bir süre İslam dinine uygun bir şekilde uygulamaktadırlar. Belki de bu yüzden başka Türk boylarında bugün de yaşamakta olan ölenin arkasından ağıt söyleme geleneği Kazan Tatarlarında korunmamıştır. Bilindiği üzere, İslam dini, cenaze evinde sesli ağlamayı uygun görmemektedir. Çünkü ölüm, Allah’ın takdiridir ve insanlar ona saygı göstermelidir. Ölen Allah’a kavuşmakta olduğu için insanlar, ölüme karşı isyanda bulunmamalı, ölünün arkasından sadece sessizce ağlamalıdır (Kaya, 1992, s. 6). Aslında her ne kadar münacatların Araplardan gelen bir gelenek olduğu söylenirse de bazı Tatar bilim adamları, aslında bu türün Tatarlarda çok eskiden mevcut olduğunu belirtirler. Örneğin, Hunlarda ağıtların sadece ölüm olgusuyla ilgili olarak değil, vatanlarını kaybetmekten dolayı da söylendiği (Görkem, 1992, s. 159) gibi, Tatar Türklerinde de münacatlar ölüm, ahret, evlât acısı ve vatani kaybetme hüznü içerikli dirler. Bazı bilim adamlarına göre Tatar Türklerinde münacat, İslam dininin kurallarına uygun olarak cenazeyi defin etme sırasında değil, gece ölünün

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

ÇULPAN ZARİPOVA ÇETİN

başucunda beklendiğinde söylenir (Sultangareyeva, 1994, s. 28-32). Fin-Ugor kökenli Udmurtlar ile sınır köylerde yaşayan Kreşin Tatarları, geçmişte *göslä* adlı diz üstünde çalınan telli müzik aleti eşliğinde ağıt söylemiştir (Busıygin & Yakovlev, 1990, s. 17). Kreşin Tatarlarının Hristiyan dinini kabul etmelerine rağmen şamanizm döneminden kalan birçok geleneği de iyi korumuş oldukları göz önünde bulundurulursa, ağıt söyleme geleneğinin en eski devirlerde Tatar Türklerinde de uygulandığı düşünülebilir. Söz konusu, ağıt yakma geleneği Astrahan ve Sibiryaya Tatarlarında, Mordva-Karataylarda (Tatarlaşmış Mordvalar) ve Kreşin Tatarlarında eskiden olduğu gibi günümüzde de görülmektedir (Bayazitova, 1992, s. 281-282).

Kabër Kazu (Mezar Kazma)

Başka birçok Türk boyuna özgü olduğu gibi Tatar Türklerinde de ölü, hemen ilk gün veya ertesi gün toprağa verilir. Mezarı genç erkekler kazar. Sergaç Mişerleri mezarı kazma işine başlamak için neslinde imam olan birisini seçerler (Bayazitova, 1992, s. 260). Kış aylarında karla kaplı buzlu toprağı kazmak zor olduğu için mezar kazma işine birçok erkek sırayla katılır ve bu iş eskiden karşılıksız bir şekilde, sevap olarak yapılırdı. Günümüzdeyse karşılığında mutlaka para verilir oldu. Mezar kazarken kürek elden ele verilmez, önce mutlaka yere saplanır. Aksi halde ölenin arkasından yine ölüm olacağına inanılır (Tatar Mifları, 1999, s. 257). Mezar, ölenin boyuna göre kazılır. Genelde üç arşın yeri kapsar. Tatar Türklerinde dünyada nefsinde bir türlü hâkim olamayan kimselere ahreti hatırlatmak amaçlı “*Ülgeç öç arşın tufrak cıteçek.*” (Ölünce üç arşın toprakla yetineceğiz.) gibi bir ibare de kullanılır. Sibiryaya Tatarları kadınlar için mezarı erkeklere nazaran 20-30 cm daha derin kazmayı uygun görür ve bunu kadının daha günahkâr ve huzursuz olmasıyla anlatırlar (URL1). Tatarlarda kabrin iç kenarında ölüyü koymak için mutlaka tahtalarla destekli lâhit yapılırdı. Hazır olan mezar yalnız bırakılmaz, yanında birisi kalır veya kabrin içine demir nesne (balta, kürek vb.) konulur. *Gür avızın açuçıga* (mezarı kazmaya başlayana) eskiden havlu ve ekme sunulurdu. Bu gelenek, Mordoviya’da ve Penza ilinde yaşayan Mişer Tatarları tarafından hâlâ uygulanmaktadır (Urazmanova, 1984, s. 118). Günümüzde Tataristan’da mezar kazanlara daha çok içine para koyulup havlu verilmektedir.

Atalarımız, ölen insanın nasıl biri olduğunun ona mezar kazarken anlaşıldığını belirtmişlerdir. Mezar kolayca kazılırsa, toprak yumuşak olup kaymazsa, taş ve su çıkmadan açılırsa bu durum, ölen kimsenin imanlı biri olduğuna delildir. Fakat mezar toprağı kayarsa, su ve taş çıkarak kazma işi zorlaşırsa ölen kimsenin imansız biri olduğu kanaatine varılır. Eskiden mezarı kazarken toprak üç kere kayarsa, mezara konulacak insanın mezarlıkta toprağa

verilmeye lâyık olmadığı düşünülmekteydi. Mezar kazılırken kar veya yağmur yağarsa, ölenin iyi; fırtına ve rüzgâr çıkarsa çok günahkâr olduğuna işaret eder. Eskiden öleni mezara kendine ait atının arabasına koyup götürdüklerinde yol devamında izlenirmiş; Atın gözlerinde yaş varsa, ölen kimsenin çok iyi biri olduğu (atı bile üzüntüden ağlıyor!), atın gözünde yaş olmazsa bu durumda at arabasında yatan ölünün hayattayken büyük günahlar işlediği düşünülürmüş. Yani Tatarlar, sahibi hayattayken devamlı onun yanında bulunan atın, sahibinin huyunu iyi bildiğini düşünmüşlerdir (Tatar Mifları, 1999, s. 243-246). Perm bölgesinde yaşayan Tatarlarda, mezar kazıldıktan cenaze toprağa verilene kadar saka sırtıyla çeşmeye su almaya gitmek yasaktır. “Mezar kazılmaya başlamadan önce suyu çeşmeden getirip yetişin.” denir (Bayazitova, 1992, s. 260).

Meyêt Cuvu (Öleni Yıkama)

Tatar mezarlıklarında genelde cenazeyi yıkamak ve mezara götürmek için kullanılan nesnelere, özel bir yapı içinde korunur. Günümüzde camilerde de bulunabilir. Onlardan herkes yararlanabilir. Kazan Ardı köylerinde ölü, mezarı kazmaya gidenlerden “Mezarı kazdık, lâhiti almaya başladık. Artık ölüyü yıkamaya başlayabilirsiniz.” haberi gelince yıkanır (K4). Cenaze, *meyêt kabı* (cenaze kabı) olarak anılan ve suyun akması için her iki ucu açık bir kapta yıkanır. Eskiden bu kap ağaçtan olurdu, günümüzde demirden yapıları kullanılır. Cenazeyi kaba koymadan önce beyaz örtü sererler. Suyu genelde ibrikten dökerler. Erkeği erkekler (imam, kardeşleri, oğulları vb.), kadını kadınlar (imamın eşi *abıstay*, kardeşleri, kızları vb.) yıkar. Genelde cenazeyi üç kişi yıkar. Yıkayanlar ölenin yakını olursa daha iyi olur. Çünkü bir inanışa göre, ölen yıkanırken çıplaklığından çok utanırmış. Ayrıca ölüyü yıkayanlar, cenazenin teninde gördükleri yara ve kusurları kimseyle paylaşmamalıdır (KK6).

Cenazeyi yıkamak için suyu iki kadın güneş çıkmadan saka sırtına asılı kovalarda üzerini havlu ya da yazmayla örterek ve yolda karşılaşılan insanlarla konuşmadan, dualar okuyarak çeşmeden getirir. Bu iş esnasında Saka sırtını yere koymak, ona ve kovalara dokunmak yasaktır. Bu uygulama bütün Tatarlar için ortaktır (Bayazitova: 1992, s. 255-256). Fakat Sibiryada Tatarlarında farklı olarak cenazeyi yıkamak için suyu üç erkek getirir (URL1). Günümüzde Tataristan’da hamam genelde her evin içinde ayrı bir oda olarak yapıldığından dolayı, suyu hamamda ısıtıp oradan alırlar. Fakat bazı ilçelerde su, eski geleneğe uygun olarak mutlaka çeşmeden getirilir. Suyu verene Tataristan’ın Arça ve Etne ilçelerinde *sum köylevçê* (suyu hazırlayıp veren) denir (K4). Hatırimda kalmış, geçen yüzyılın 80’li yıllarında ölüm döşeğinde yatan babaannem ölmeden önce, bir zamanlar gelin gelip çocuklar büyüttüğü ve hayatının büyük kısmını geçirdiği Sabuş-Atı köyünde (Arça ilçesine bağlı)

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

ÇULPAN ZARİPOVA ÇETİN

evlerinin hemen yanında bulunan Kêsi kuyusunun suyunu içmek istedi. Fakat suyu köyden getirdiklerinde artık vefat etmişti ve o su, cenazesini yıkamak için kullanıldı.

Dağlı bölgelerde yaşayan Tatarlarda ölüyü yıkamaya başladıklarında yedi kadın Yasin süresini okur ve bu yedi kadına yedi yazma verilir (Bayazitova, 1992, s. 258). Ölen kişi kadın ise, onu yıkarken üzerine *çarşav*, *tastar*, *perde* (çarşaf, perde) çekilir (Urazmanova, 1984, s. 118). Günümüzde bu âdet pek uygulanmaz çünkü evlerde odalar çok olduğu için cenaze, yabancı gözlerden örtmeye gerek kalmadan ayrı odada -genelde salonda- yıkanır. Bir inanışa göre, öleni yıkarken suyu kepçenin ters tarafından dökmek gerekir. Aksi hâlde yine birinin öleceği düşünülür (Tatar Mifları, 1999, s. 258). Tataristan'ın güneyinde Sarman şehrine bağlı köylerde bu suyun mutlaka 1 litreye eşit olan bir kaptan ya da kepçeden dökülmesi gerekir. Ayrıca, cenazeyi yıkama suyuna hoş koku (esans) da damlatılır (K2). Cenazeyi yıkayan suyun çiğnenmeyen tenha yere dökülüp gömülmesi gerekir. Yıkayanlara, ölenin yedinci gününde mutlaka sadaka verilir. Eskiden Tataristan'ın Yeşel Üzen (Zelenodolsk) şehrine bağlı köylerde evin sahibi, ölüyü yıkama leğenine gümüş para koyarmış. Yıkayan insanlara gömlek, elbise ve ayakkabı da dağıtırlarmış. Rusya'nın Sibirya'ya doğru Perm bölgesinde akan Çeptsa nehri civarında yaşayan ve Kazan Tatarları içinde etnik bir grup olarak bilinen Çeptsa (diğer adıyla Nokrat) Tatarlarında, su dökene ve ölenin üzerinde çarşaf tutana kaşık, tabak ve fincan gibi nesnelere verilir. Ölüyü yıkarken hoş koku çıkarma ve cenazeyi kötü ruhlardan koruma amaçlı odayı *artış* (ardıç), ardıç ağacı yetişmeyen yerlerde *küzlê gömbe*, *zana (zına) gömbesê* (ağaç mantarı) yakıp tütsülerler (Urazmanova, 1994, s. 119). Bazen aynı amaçla yaz mevsiminde odaya kucak kucak ısırgan otu getirip dağıtırlar.

Kefênlev (Kefenlemek)

Ölüye, yıkadıktan sonra önce *ahiret külmegê* (ahret gömleği) giydirirler. Ahret gömleği, yarıya katlanan ve kafadan geçirmek için orta bir yerden delinen beyaz bir kumaştır (Urazmanova, 1984, s. 118). Daha sonra ölü kefenlenir. Kefene Sibirya Tatarları *kebên* ve *tunnık* derler (Bayazitova, 1992, s. 255). Kefenlerken, kafayı örtmek için kumaş parçası -kadınlar için *börkençêk* (duvak), erkekler için *çalma* (sarık)- ve bedenin alt kısmını örtme amaçlı ayrı bir kumaş parçası kullanılır. Defin için gerekli olan kefeni genelde kadınlar hazırlar. Günümüzde ölüyü yıkamak ve kefenlemek için gereken bütün malzemeler ayrı bir set olarak da satılmaya başlandı. Ancak kefen cenazenin çıktığı evde hazırlanıyorsa düğüm atılmadan, iğne dışarıya doğru tutularak dikilir. Cenazeye gelen her kadın, bir kere de olsa iğneyi geçirmeye gayret gösterir (Urazmanova, 1984, s. 118; Bayazitova, 1992, s. 255). Daha

sonra kefen dikilen iğneler sayılarak toplanır ve toprağa gömülür. Bu iğnenin ve ölüyü yıkadıkları suyun, insanlara ölümcül büyü yapmak için kullanılmasından korkarlar (K6, K2). Astrahan ve Sibiryaya Tatarlarında yaşlanıp ölen kimse için hazırlanan kefenin kalan kısmı, dar parçalara bölünüp uzun ömür dileğiyle cenazeye katılanlara dağıtılır. Astrahan ve Sibiryaya Tatarları, ahret gömleği ile kefenin yeşil renkte olmasına da özen gösterirler (Tatarı, 2001, s. 363; Bayazitova, 1992, s. 254-255). Cenaze, kefenlendikten sonra asla açılmaz. Son kez görmek isteyenler için ancak ölüünün yüzü bir süre açık kalabilir. Fakat bu durumda cenazenin üzerine gözyaşı düşmemesine özen gösterilir. Kefenledikten sonra, ölen kimseyi mezara genelde battaniyeye veya nadir durumda halıya sararak götürürler. Kazan Tatarlarından farklı olarak Astrahan Tatarları ve Hristiyan dininde olan Tatarlar ölüyü toprağa tabut içinde verirler (Bayazitova, 1992, s. 257).

Cenazeyi Evden Çıkarma

Sergaç Mişerleri, cenazeyi koyup kaldırdıkları sedyenin altından ölenin yakını, oğlu, kardeşi ve imamın geçmesine özen gösterir. Eskiden sadece imamın geçmesine izin verilirmiş. Ölen genç kız olduğu zaman cenazesinin üzerini kubbe gibi yaparlar ve perdeyle örterler. Yani kapalı at arabası şekline getirirler. Mezarı üzerine de gerçekleşemeyen düğününü andırarak kubbe şeklinde bir demir konulur ve ona yazma ya da kurdeleler bağlanır. Sibiryaya Tatarlarında cenazeyi evden çıkarmadan önce beş kişinin namaz kılması dikkat çeker (Bayazitova, 1992, s. 258-260). Cenaze evden “Aman, kapı kenarlarına değmesin, ev huzursuz kalmasın!” dileğiyle dikkatle çıkarılır. Bazı yörelerde kapı önüne odun koyarlar ki bu odunu eve ilk girenin kaldırması gerekir (Urazmanova, 1994, s. 119). Mordovya’da yaşayan Mişerlerde cenaze evden çıkarılırken kadınlardan biri imama ya da muhtara *gür sadakası* (mezar sadakası) niyetine yuvarlak ekmek, bir miktar tuz ve canlı tavuk götürür. Cenaze toprağa verilmeden önce oraya kurban niyetine tavuk kanı akıtılır. Bilim adamları bu durumu, şamanizm dönemi kalıntısı olarak ataların ruhuna olan saygıyla açıklamaktadırlar. Günümüzde imama tavuk değil, sadece bir tavuk değerinde para verilir (Şşankina, 2023, s. 174-175).

Astrahan Tatarlarında cenazeye kapıyı yakını açar ve “Bize incinme, iyi yola git!” diye ölümün kesilmesini isteyerek sağa sola baltayla yeltenir. Ölüünün yattığı yere demir veya makas gibi nesne konulur (Bayazitova, 1992, s. 263-264). Evden cenaze çıkarken evde mutlaka birisi kalmalıdır yoksa yine cenaze olacağına inanılır. Cenaze çıkarılırken evde birisinin uyuyakalması da kötüye yorumlanır. Bir inanca göre, bunu kendisine bir saygısızlık sayarak ölü “Son uykunu uyu!” dileğinde bulunmuş (Tatar Mişerleri, 1999, s. 258). Cenaze çıkan evde ölenin can verdiği yatağa oturup Kur’an okuyan kadına veya yalnız ve hasta birisine mutlaka bir tabak un verilir (Urazmanova, 1984,

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

ÇULPAN ZARİPOVA ÇETİN

s. 120). Tatarlarda, cenazeyi mezara genelde özel sedyeye koyup elde taşırlar. Mordoviya'da ve Penza bölgesinde yaşayan Tatar Mişerler cenazeyi bu durum için özel yapılan ve *çil*, *çınaza* adı verilen sedyede götürür ve sonra bu sedyeyi mezarın üzerinde bırakırlar (Urazmanova, 1984, s. 119). Mesafe uzunsa cenazeyi mezarlığa yastı bir şekilde yavaşça arabada götürürler. Mordoviya'da yaşayan Tatar Mişerler, cenazenin yolu ezberleyip eve dönmemesi için onu mezara başının bulunduğu tarafla götürürler ve izi kaybetme amacıyla sedyeyi taşıyanlar her 10-40 adımda bir üç kez arkadakilerle yerlerini değiştirir ve sedyenin altından geçmeye çalışır (Şşankina, 2023, s. 175).

Cemaatte sadece erkekler bulunur. Cenaze namazı, evin avlusunda veya mezarlığın önünde kılınır. Cenazeyi mezara koymadan önce ölünün günahlarını affettirmek için imama *gür sedakası* (mezar sadakası) verilir. Eskiden bu sadaka bir koyun veya bir koyun değerinde para olmuş ama bir kap un ile tavuk veya kaz da olabilirmiş. Üzerinde dua okunduktan sonra, mezar sadakası olarak verilen koyun veya tavuk, etini aştta kullanma şartıyla cenaze evinde bırakılmış. Mişerlerde, Astrahan ve Sibiryaya Tatarlarında mevcut sadaka, yumurta olarak verilir (Tatarı, 2001, s. 366). Sergaç Mişerleri tarafından imama *gür sedakası* olarak "Tavuk buğdayı yerken ölenin günahlarını da yesin bitirsin!" dileğiyle tavuk ile buğday sunulur. Daha sonra bu tavuğu doğu tarafta yaşayan yalnız bir kadına verirler. Kasım Tatarları ise tavuğun yerine horoz vermeyi uygun görürler. Sibiryaya Tatarları imama bir kova dolusu buğday veya yarma verir (Bayazitova, 1992, s. 262). Mezar sadakası mezarda verilmediyse ölünün toprağa verilmesinden mutlaka üç gün geçmeden verilmelidir. Eskiden zengin aileler, öleni günahlarından arındırmak için imama *fidye* de verirlermiş. Genelde bu bir inek, at veya avludaki bir yapı (ahır, hamam vb.) olmuştur. Fakat fidyenin buğday olarak verilmesi daha uygun görülürmüş. Bir inanışa göre fidye, hayattayken kılınmayan namazları ve tutulmayan oruçları affettirir. Şeriata göre fidye, ölen sağken sadece kendisinin vasiyet ettiği durumda verilmelidir. Tataristan'da günümüzde fidye verilmemektedir. Cenazeyi mezara ölenin en yakın kişileri (oğulları, kardeşleri veya sevenleri) indirirler. Tatarlarda cenazeyi mezara koyma işine *gürge indêrü* (mezara indirme) denilir ve bundan sonra ölene *gür iyese* (mezar sahibi) derler (Urazmanova, 1984: 120; Bayazitova, 1992, s. 263, 259). Bazı yörelerde öleni mezara koydukları zaman cenazede bulunanlara, bazı yörelerdeyse cenazeyi taşıyanlara, bu durum için yırtılarak özel hazırlanan kumaş veya havlu dağıtılır. Bir inanışa göre bu *yırtışlar*, yelpaze görevini üstlenerek cehennem ateşini söndürür (Bayazitova, 1992, s. 263). Ölen, lâhite koyulunca başucuna ve kenarına tahtadan destek yapılıır. Mezar, tepecik şekline getirilir. Kazan Tatarları ölen kimsenin arkasından "*Avır tufrağı ciñêl bulsın!*" (Ağır toprağı hafif olsun!) ve "*Urını cennette (ocmaxta)*

bulsın!” (Mekânı cennet olsun!) derler. Yeni mezarın üzerinin eşilmemesi için mezar, ıhlamur ağacı kabuğuyla da örtülebilir. Eskiden ıhlamur ağacının kötü ruhları kovma özelliğine sahip olduğuna da inanıldığından dolayı bu âdet, o inanışla ilgili olabilir. Herkes evine dağıldıktan sonra eskiden imam, mezarlıkta kalarak bir süre kabrin başında Kur’an okurdu. Mezarlıkta kimse kalmayınca mezara indirilenin yanına hemen yeri sarsarak sorgu meleklerinin geldiğine de inanılır. Bu sarsıntıyı insanların fark etmediği, sadece hayvanların sezerek huzursuz olduğu söylenir (K6). Kabrin başında kalan imam, meleklerle cevap verirken ölüye yardım etme amaçlı Kur’an okur ve dua eder. Sibiryâ Tatarlarında mezarın başında bu amaçla imamla beraber dört yaşlı adam da kalır. Onlar bazen özel yapılan ince bir boru aracılığıyla “ilk sorgu”yu dinler ve sessizliği ölenin cennete, duyulan gürültüyü de ölen kimsenin cehenneme gittiğine yorumlar (URL1). Tataristan’ın Sarman şehrine bağlı köylerde cenazeyi mezara götürünce arkasından “Acaba değneğini kime bıraktı?” diye konuşurlar. Bu, bir nevi mevcut köyden sırada kimin öleceğini sorgulamaktır. Yukarıda anlatıldığı üzere, aynı yörede rüyada ölen kimsenin değneğini bir evin yanına diktiğini görmek de o evden çıkacak cenazeye işaret eder (K2).

Cenaze çıkan ev özenle temizlenir. Tatarlarda evler genelde ağaç tomruğundan yapıldığı için evin duvarları sabunlu sıcak suyla silinir, perdeler yıkanır, döşemeler temizlenir. Döşemelerin başköşeden kapıya doğru değil, kapıdan başköşeye doğru silinmesine özen gösterilir (Bayazitova, 1992, s. 264). Mordovya’da yaşayan Mişerlerde cenaze sonrası böyle büyük bir temizlik bir yıl süresince yapılmamalıdır. Herhangi bir sebeple temizlik yapılması durumunda, döşemelerden bir tahtanın temizlemeden bırakılması gerekmektedir. Aksi durumda bu evden tekrar cenaze çıkacağına inanılır (Şşankina, 2023, s. 177).

Ölenin yatağı ve giysileri de mutlaka yıkanır. Ölenin giysilerini yıkarken suyunu sol taraftan sıkarak çekerler ve giysilerini hayatta olan insanların giysilerinden farklı olarak ters çevirmeden kuruturlar (Tatar Mifları, 1999, s. 258). Giysileri ters çevirmeden kurutma âdeti, bir yaşına gelmeyen bebeklere de uygulanır. Bu, yeni doğan bebeğin aynı ölen birisi gibi hâlâ öbür dünyaya ait olduğunu bildirmek için uygulanır. Ayrıca, Tatar Türklerinde “İnsan öldükten sonra da üç günlük işi kalır.” gibi bir deyim vardır ve o, ölenin arkasından yapılan bu işleri göz önünde bulundurarak söyleniliyor olmalıdır (Zaripova Çetin, 2008, s. 161).

Astrahan Tatarları, cenazenin mezarlığa hızlı bir şekilde götürülmesinin çok sevap olduğuna inanır (Bayazitova, 1992, s. 159). Ölünün arkasından gözlemlenen bazı durumlar da halk pratiğinde yerini almış olup günümüzde bunlara göre yorumlar yapılır. Tatar Türklerinde özellikle de bir

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

ÇULPAN ZARİPOVA ÇETİN

küçük kapı ve iki tarafa açılan bir büyük kapıdan ibaret olan *kapka* (bahçe kapısı) etrafında birçok inanış teşekkül etmiştir. Bunların cenazeyle ilgili olanları şunlardır; Cenaze çıkan evin kapısı daima açık bırakılır, cenaze evden çıkarıldıktan sonra küçük kapıdan çıkan ilk insanın öleceğine inanılır, cenazeyi toprağa verinceye kadar (bazen de bir veya üç gün devamında) sadece büyük kapıdan girip çıkılır (Bazı yörelerde ise tersine, cenaze çıkarıldıktan sonra bahçe kapısının büyük kısmı kapatılmazsa yine evden cenaze çıkacağına inanılır). Ayrıca, ölenin gözü açık kalmışsa, vücudu yumuşaksa, cenaze üzerinde hapsirilirse, tokalaşarak ve gülerken konuşulursa, cenaze çıkan evden toprak kokusu gitmezse, cenazenin arkasından köpek havlarsa, mezarının lâhiti oyulurken eşilirse, cenaze çıkan evin döşemesi başköşeden eşiğe doğru yıkanırsa yine cenaze olacağına inanılır. Cenaze sayısı ikiye çıktığında mutlaka üçüncü cenazenin de olacağı söylenir (Tatar Mifları, 1999, s. 257-258).

Zirat (Mezarlık)

Kazan Tatarları mezarlığa *zirat*, Sibiryâ Tatarları ise *astana* der (Bayazitova, 1992, s. 258). Tatar mezarlıkları, genel bir ağaç çitle çevrilmiş olup köye yakın mesafede bulunur ve çok iyi ağaçlandırıldıkları için uzaktan orman gibi görünürler. Bilim adamları, ağaçlık hâlini alan mezarlıkları geleneksel Tatar köylerinin özelliği olarak gösterir ve bu ağaçlıkların en eski Tatar köylerinin yerleşme yerini tespit etmede büyük rol oynadıklarını yazar (Vorobyov, 1953, s. 155).

Sovyet dönemine kadar Tatarlar da Ramazan ve Kurban Bayramları arifesinde mezarları ziyaret edermiş. Ancak mezara genelde erkekler gidermiş. Fakat İslam dini yasaklamasına rağmen geçen yüzyılın 70'li yıllarından bu yana mezarları ziyaret etmeye kadınlar da gider oldu. Tatar Türkleri mezarlara iyi bakarlar, öğrenmeleri ve ölenlere saygı göstererek büyümeleri için çocukları da mezarlıklara götürürler. Tatarlarda “Kısa ve kalıplaşmış ifadeler olması nedeniyle zihnimizde kolaylıkla tutunarak günümüze kadar ulaşan ve bizden sonraki kuşaklara da ulaşacağı düşünülen atasözleri” (Yılmaz, 2015a, s. 10) arasında *Yaşegennerneñ kadêrên bêl, ülgennerneñ kabêrên bêl* (Hayatta olanların kadrini (kıymetini) bil, ölülerin kabrini bil.) gibi çok önemli bir atasözü de mevcut olup Tataristan’da bulunan birçok mezarlığın giriş kapısına yazılmıştır. Tatarlarda mezarlık etrafında birçok inanış da oluşmuştur. Örneğin, mezarlıktan çilek ve çiçek toplanmaz, mezarlığın yanından geçerken ellerini sallarsan insanların ruhlarını incitirsin, akşam mezarlığa gidersen ömrün kısılır, mezarlığı parmakla gösterirsen kendine ölümcül bir hastalık çekersin (Bu durumda *Min kürsetmedem, şaytan kürsettê* (Ben göstermedim, şeytan gösterdi) demek ve parmağı ısırarak gerekir) vb. Ayrıca, mezarlıkta ağaç devrilirse yeni cenaze olacağına, obruklar açılırsa da mezarlığı

hortlakların sahiplenmiş olmasına inanılır (Tatar Mifları, 1999, s. 259-260).

Kabêr Taşı (Mezar Taşı)

Mezarın üzerine ölenin baba ismi, kendi ismi, soyadı, doğduğu ve öldüğü tarihleri içeren *başagaç* (tahta direk), mezar üstünde yığın halinde olan toprağın inmesiyle yani bir yıl geçince *başagaç* yerine mermerden veya nehir taşından mezar taşı dikilir. Günümüzde daha çok demir tabelalar da kullanılır. Nukrat Tatarları mezar taşına *başbata*, *başmata* der ve onu genelde ardıç ağacından yaparlar. Penza Mişerleri ise mezar taşına *başkazık* derler (Bayazitova, 1992, s. 260-261). Tatar Türkleri diğer Kıpçak boyları gibi, insanın vücudunda en önemli kısım olarak başı belirlemişlerdir. Bu, Tatarların zekâya fazla önem vermelerinden kaynaklı olabilir. Belki de bu yüzden mezar taşı, ölenin başucuna konulmaktadır. Diğer halklarda, örneğin Ruslarda haç, ölenin ayakucuna dikilir. Eskiden, ölen insanın mezardan çıkacağına inanılır ve bu nedenle kabrin üzerini taşlarla kapatırlarmış. 5.-8. yüzyıllarda, Eski Türkler döneminde de kabrin üzerine çeşitli sözler ve şiirler yazılan taşlar dikilirdi. Orhun-Yenisey kitabeleri buna en güzel örnektir. Tatar Türklerinde mezar taşı geleneği çok eskiden, Bulgar devleti zamanından beri biliniyor. İdil boyu Bulgar ve Kazan Türklerinin mezar taşları, sanat eseri seviyesine ulaşmış durumdadır. Kazan Tatarlarında mezar taşları üzerine ciddi araştırmalar yapan bilim adamı Marsel Ehmecanov, konuyla ilgili 2000 yılında Kazan'da Megarif neşriyatında *Ülgennernêj Kabêrên Bêl* (Ölenlerin Kabrini Bil) adlı bir kitap da yayımlamıştır. Çeptsä Tatarları, mezarın üzerine ardıç ağacı gövdesinden yapılan ve *başbata* ismi verilen heykel dikerler. Bu heykelin üzerine ölenin ait olduğu aile mührü oyulur. Onun şekline bakarak ölenin cinsiyetini de belirlemek mümkün olmuştur. Aynı heykeller Sibiryä Tatarları tarafından da dikilirdi ve bilim insanları, onların Eski Türk devrine ait olduklarını belirtmektedirler (Urazmanova, 1984, s. 122-123).

Geçen yüzyılın sonlarına doğru mezar taşının üzerine ölen kişinin fotoğrafı da eklenmeye başlandı. Son yıllarda din adamları halka bunun yanlış olduğunu ve mezar taşının üzerinde resim bulunan kişinin ruhuna okunan duaların kabul edilmeyeceğini anlatmaya çalıştılar. Bu yüzden günümüzde artık mezar taşları genelde resimsiz dikilir. Ölenin resmi olan mezar taşlarının da dua ederken üzerleri örtülür.

Çarduğan (Mezar Çiti)

Kazan Tatarlarından farklı olarak Sergaç ve Penza Mişerleri mezar çitine *çardak* derler. Sibiryä Tatarları ise *çatırık*, *öy* der (Bayaziova, 1992, s. 262). Tatar Türklerinde eskiden mezarın üzerine *dürbe* yani ağaç

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

ÇULPAN ZARİPOVA ÇETİN

tomruklarından dört duvar şeklinde eve benzer bir yapı inşa etme geleneği olmuştur. Sibirya Tatarları *bura* (tomruklardan örülen duvar) tipi yapı üzerine çapraz olarak bir tomruk daha yerleştirirler. Bu tür yapıların Türk Kağanlığı döneminde de olduğu bilinir. Eski Türklerin mezar üstü yapılar yapma geleneğini sonraki dönemde Kumanlar (Orta Çağ Tatarları) da miras olarak kabul etmişlerdir. 1253 yılında Orta Asya seyahati esnasında Flaman Fransisken misyoneri ve kâşifi Wilhelm Von Rubruk (1220-1293) Kumanlarda zengin insanların mezarı üzerine kerpiçten minareler, taştan yapılan evler veya piramitler yapıldığı hususunda bilgi vermektedir (Puteşestviye, 1957, s. 102). Mevcut gelenek, 14. yüzyıl Altın Orda hanlarının mezarlarında da korunmuştur. Günümüz arkeoloji uzmanları eskiden bu devlete ait olan bölgede ve Bulgar şehri mezarlığında birçok taş türbenin kurulmuş olduğunu ve hâlâ onların izlerinin bulunduğunu yazarlar. Altın Orda devrinden gelen benzer gelenek, Kazan Hanlığı döneminde de uygulanmıştır. 19.-20. yüzyılda yaşayan ünlü Tatar aydın Rizaettin Fahrettin'in anne ve babasının mezarı da mevcut görünümündedir. Günümüzde *dürbe* yapma geleneğine Tataristan'ın Aznakay, Möslim, Bavlı, Elmet şehirlerine bağlı kasaba ve köylerin Tatar mezarlıklarında da rastlanır (Ehmetcanov, 2000, s. 138). Söz konusu bu tür yapılar, Hun mezarlarında da bulunmuştur. Pazırık bölgesindeki bir numaralı dev kurganın altındaki odanın duvarları da tomruklardan yapılmıştır (THEMA, 1993-1994, s. 187).

Eskiden mezarların etrafı çitle çevrilmezdi. Tatarlarda mezarın etrafı *çarduğan* (mezar çiti) ile 20. yüzyılın 1970'li yıllarından sonra çevrilmeye başlandı. Önceleri ağaçtan, sonraki yıllarda daha çok demirden yapılan mezar çitleri, belki de mavi renk gök rengini andırdığı ve ölenin canının göçtüğü mekânı bildirdiğinden dolayı genelde maviye boyanır. Fakat Tatarlar mezar çiti için yeşil rengi de seçerler ki bilindiği üzere mevcut renk, İslam dinini simgelemektedir. Mezar çitindeki boya, birkaç yılda bir yenilenir. Mezarlıkta kullanılan fırça ve kalan boyayı eve götürmek yasaktır. Günümüzde mezar çitleri daha çok boya istemeyen ve paslanmayan demirden yapılır. Sibirya Tatarları ise çiti ağaçtan yapmaya özen gösterirler -özellikle yaşlanıp ölenlerin mezarına- ve sadece bir kere boyarlar. Bir kez daha boyanması durumunda, mezarda yatanın ikinci kez sorgu suale çekileceğine inanılır (Bayazitova, 1992, s. 262). Karı ve koca mezarının etrafı genelde aynı çitle çevrilir. Yukarıda da belirtildiği üzere, çit eskiden ağaçtan yapılırdı. Titrek kavağı günahsız ağaç olarak algılandığı için yaşlanıp ölenlerin çiti genelde titrek kavağı ağacından yapılırmış. Son zamanlarda çit daha çok demirden yapılır. K7 kaynak kişinin ifadesine göre, "Demir çit cehennem ateşinde çok kızgın olurmuş." Ağaç çitler tamir edilmez, onlar doğal olarak yıkılır gider. Mezarın üzerine mutlaka ağaç ve çiçekler dikilir. Bir inanca göre Tatar Türkleri, ölen

kişinin canının ağaca dönüştüğüne inanır. Bir diğer inanca göre de canı kuşa benzetirler. Tatar bilim adamı Urmançeyev'in (1990, s. 179) bildirdiği üzere, insan canının kanatlı, uçan bir şey olarak algılanması Eski Mısır'da başlayıp sonraki dönemlerde birçok halkın mitlerinde yer alır ve Türklerde de ölmek, canın bedenden uçması olarak anlatılır. Tu-kiu ve Uygur yazıtlarında "Bilge Kağan uçtu.", "Babam Kağan uçarak gitti." gibi ifadeler rastlanır. Kuş misali uçan canın bedenden ayrılmasının zor olacağına inanan insanlar, bu yüzden kabrin üzerine ağaç dikmeyi uygun görmüş olabilirler. Bu âdet, Moğollarda ve Çin'de de mevcut olmuştur. Çünkü Fransız bilim insanı Jean-Paul Roux'un da bildirdiği üzere, "ölüm ve yeniden doğuşun simgesi" olan ağaç, cenaze törenlerinde sık sık rol alır. Örneğin, Yakut Türkleri, son zamanlara kadar gömülmek istedikleri yeri "güzel bir ağacın altı" olarak seçmişlerdir (Roux, 1998, s. 222). Tatarlar, mezarın üzerine genelde kayın ağacı dikerler. Eski Türklerde ve Moğollarda kayın ağacı, kutsal sayılırdı. Eskiden Kazan Ardı köylerde kadın mezarına kayın, erkek mezarına köknar dikilmekteydi. Üvez ve ihlamur ağaçları da mezarın üzerine dikmek için uygun görülür. Çünkü ağaç yapraklarının rüzgârda sallanarak "dua ettiği, tespih çektiği" (Tatarı, 2001, s. 370) inanılır. Tatarlarda kayın, kaygı (hüzün) ağacı olarak algılanır ve beyaz gövdeli kayın ağacı, genelde mezarlık ağacı sayılır. Bu yüzden onu evin önüne dikmek, ondan ev ve beşik yapmak uygun görülmemektedir. Yalnız bir kayın ağacının yanında fotoğraf çektirmek, bugün de hayatın hüznü ve kaygı içinde geçeceğine yorumlanır. Büyük ihtimal *kaygı* ve *kayın* kelimelerinin ses olarak benzemesi ve dallarının hüznü bir şekilde sarkması, bu ağacın mezar üzerine dikilmesine sebep olmuştur. İlkbaharda kayın ağacının "gözyaşları" olarak algılanan ve gövdesinden akan öz suyu dökmesi de onun yas ağacı olarak algılanmasına neden olabilir. Başka ağaçlardan farklı olarak kayın ağacının gövdesinin beyaz renkte olması da insanoğlunun son yolculuğa uğurlarken beyaz kefene sarılmasına işaret etmekte. Beyaz renk birçok diğer halkta olduğu gibi Tatar Türkleri için de kutsal renktir. Bu yüzden insanlar doğum esnasında olduğu gibi ölüm sonrası da beyaz kefene sarılır, mezarın üzerine beyaz gövdeli kayın ağacı dikilir ve sadaka olarak cenaze evden çıkınca beyaz un dağıtılır (Zaripova Çetin, 2009a, s. 591-593). Ayrıca, beyaz renk bazı bilim adamlarının fikrine göre Kıpçak boylarının cenaze merasiminde ölümün ürkütücü karanlığını dengelemek için de kullanılmaktadır (Karakuzova & Hasanov, 1993, s. 40). Başkurt bilim adamı Vafa Ehmediyev (1969, s. 119), Başkurt Türklerinin de mezarın üzerine kayın ağacı dikmelerini, yakın birini kaybetme acısının simgesi olarak anlatır ve kayın ağacının kaygı ağacı olarak algılanmasının sebebini de "eskiden bir kabile, başına gelen sıkıntıların kaynağı olarak kayın ağacını kabul etmiştir" cümlesiyle açıklar. Siyah renkse genelde öbür dünyayı -ölüler dünyasını- simgeler. Masallarda da öbür dünyayı temsil eden varlık, kara tekdir. Fakat

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

ÇULPAN ZARİPOVA ÇETİN

yas rengi olarak Tatarlar beyaz rengi seçmiştir. Kazan Tatarlarında cenazede siyah renkli kıyafetler asla giyilmez. Astrahan Tatarlarında ise kadınlar siyah elbise giyerek *kêr* (yas) tutar ve bir yıl kadar düğün gibi eğlenceli yerlere gitmezler. Yas tutan kadını herkes evine çağırıp avutmaya çalışır, bir yıl geçtiğinde de ona beyaz kumaş hediye ederler ki bu kumaş yasin tamamlandığını bildirir (Bayazitova, 1992, s. 281).

Eskiden Tatar Türklerinde intihar eden insan, Allah'ın emrine isyan eden birisi olarak kabul edilir ve asla mezarlığa defin edilmez, mezarlık çitinin dışında toprağa verilir. Günümüzdeyse bu kurala artık uyulmamaktadır.

Aş (Cenaze Sonrası Verilen Yemek)

Tatarlarda ilk aş, definden üç gün sonra verilir. Daha sonra yedinci ve kırkinci günlerinde ve yıl dönümünde uygulanır. Elli ikinci gününde de sofra kurulur ve Kuran okumak için *abıstay* (imamın eşi) çağırılabilir. Çünkü o gün, ölünün etleri kemiklerinden ayrılıp ölünün kabir azabı çekmeye başladığına inanılır. Mordovya'da yaşayan Mişerler o gün imama mutlaka tavuk verirler ki bu tavuğun artık çürümeye başlayan cenazenin kurtlarını yiyerek onun acısını hafifletmeye yardımcı olacağına inanırlar. Mezarlığa çaydanlık dolusu suyla gidip o suyu mezara döktükleri de görülür. Bu da ölenin Allah tarafından affedilmesi için yapılır (Şşankina, 2023, s. 179).

Yas aşına, ölen kadın ise kadınlar, erkek ise erkekler çağırılır. Fakat üçüncü gün verilen aş mutlaka cenazeyi mezara koyanlar çağırılmaktadır. Kırkinci gün verilen aş'a mümkün olduğunca çok insan çağırılmaya çalışılır. Ayrıca, ölenin canının evi kırkinci günde terk ettiğine inanılır. Geçen yüzyılda daha çok yaşlılar çağırılırken günümüzde böyle bir kural kalmamıştır. Aş sofrasında ölen iyi taraflarıyla anılır, ruhuna Kur'an ve dualar okunur. Aş'a gelen herkes, cenaze çıkan evde bulunan çocuklara ve sofrada yer alan herkese dağıtmak üzere sadaka hazırlar. Ayrıca, aş sofrasına koyulması için yiyecekler –çay, çikolata, kuruyemiş, hamur yiyecekleri vb.- getirir. Sadaka olarak genelde madenî para, mendil, sabun, kâse ve kaşık dağıtılır. Sadaka olarak dağıtılan mendil, öleni artık unutmaya başladıkları anlamına gelir. Cenazenin arkasından ağlamak, Tatarlarda iyi karşılanmamaktadır, “ölen su içinde yatar” derler (Şşankina, 2023, s.180).

Kuran okuyan *abıstay*'a sadaka ayrı verilir. Sadaka parasına öleni hatırlatacak tabak, kaşık, fincan gibi eşyalar alınır. Yiyecek şeyler asla alınmamalıdır. Perm bölgesinde yaşayan Tatarlar ve Mişerler, aş için mutlaka *kan çığaru* olarak bilinen kurban kesmeyi de uygun görürler (Urazmanova, 1984, s. 121).

Sofraya genelde her yörede *tokmaçlı aş* (erişteli çorba), *belêş* (tepsiye yayılmış hamurun arasına patates, soğan ve et ya da sadece elma, frambuaz, kuş üzümü gibi meyveler konularak yapılan bir çeşit hamur dolması), haşlanmış patates ile et, *göbediye* (tepsiye yayılmış hamurun arasına pirinç, kızarana dek pişirilen lor peyniri *kort* ve üzüm konularak yapılan bir çeşit hamur dolması) ve çay konulur. Astrahan Tatarları cenazenin üçüncü günü verilen aş için koyun etiyle pilav pişirirler. Dağlık bölgelerde insanlar aş'a tek sayıda (üç, beş, yedi, dokuz vb.) ekmek pişirip getirir. Sergaç Mişerlerinde yedinci gün aşına yedi çeşit yemek hazırlanır ve koyu kıvamlı yiyecekler yine cenaze çıkmasına neden olur, ölüm 'koyulaşır' inancıyla asla *botka* (keşkek) pişirilmez. (Bayazitova, 1992, s. 266). Çaya özel olarak eskiden Astrahan Tatarlarında ve bazı diğer bölgelerde *elbe*, *alba*, *halba* (helva) da hazırlanmış (Urazmanova, 1984, s. 120- 121; Bayazitova, 1992, s. 268). *Elbe*, eskiden yas tatlısı olarak bilinirmiş. Tatarlarda *Elbeññe aşarmın elê!* (Helvanı yerim daha!) gibi deyim de vardır. Bu deyim, "Senden fazla yaşarım, senin öldüğünü görürüm." anlamına gelir ve genelde birini kızdırmak için söylenir. Ölen kimsenin üçüncü ve yedinci günlerinde *koymak* (krep) de pişirirler. Koymak güzel pişmişse, ölenin ruhu memnun kalmış demektir. İyi pişmemişse "Ölen memnun değil." anlamına gelir. Koymak ile uygulanan bu geleneğe, halk arasında *çelpek* derler (Tatar Mifları, 1999, s. 258).

Günümüzde aş sofraları, mutlaka balık ve çeşitli meyveler de konularak aşırıya kaçarak yapılmaktadır. Son yıllarda Arap ülkelerinde eğitim gören imamlar ahaliye klasik İslam'da cenaze arkasından ve sonraki yıllarda aş yapılmasının doğru olmadığını belirten vaazlarda bulunsalar da Tatar Türkleri, aş geleneğinin akraba ve komşu ilişkilerini canlı tutarak insanlara bir nevi manevi erzak olduğunu bildirir ve bu gelenekten asla vazgeçmek istememektedirler. Aslında aş, evinden cenaze çıkan insanlara bir çeşit avuntu olup kedere boğulmadan günlük meşakkatlerle acıyı unutmaya imkânı da sunmaktadır.

Cenazenin kırkı çıkınca giysileri çocuklarına, yakın akrabalarına veya fakirlere dağıtılır. Aksi hâlde ölenin öbür dünyada çıplak kalacağına inanılır (Tatarı, 2001, s. 366). Mordovya'da yaşayan Mişerler, ölen kadının hayattayken giydiği yazmanın tedavi edici güce sahip olduğuna inanırlar. Bu yüzden onu sık sık başı ağrıyan bir kadın kendine alır (Şşankina, 2023, s. 172). Kazan Tatarlarında yaşayan bir inanca göre, ölünün canı kırkına kadar evine her gün, kırkıdan sonraysa ancak perşembe günleri kuş veya kelebek kılığında döner. Bu yüzden cenaze çıkan evde her perşembe Kur'an ve dualar okumaya özen gösterilir. Kazan Ardi Arça (Arsk) şehrine ait köylerde cenaze çıkan ev kırk gece devamında kimsesiz bırakılmamalıdır. Bırakıldığı takdirde

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

ÇULPAN ZARİPOVA ÇETİN

mutlaka ışıık açık kalmalıdır (K6). Tataristan'ın güneyinde Sarman ilçesinde, ölen kimsenin kırkınıcın gününe kadar sürekli evine döndüğüne inanılarak o evde kırk gün kapılar kilitlenmeden uyunur (K2). Sibirya Tatarları ölen kimsenin ruhunun evine perşembe ve cuma günleri döndüğüne inanırlar ve bu günlerde Kur'an ve dualar okumakla birlikte İslam öncesi inançları da yerine getirmeye çalışırlar. Örneğın, evde yağ kokusu çıkınca evine dönün ruhun "doyacağını" ve memnun olacağını düşünerek krep ya da yağda farklı bir yemek yaparlar (Valeev, 1993, s. 181).

Geleneksel yas törenleri sırasında un dolu tabak verme geleneğı de önemli yer alır. Un, bereketin simgesidir. O, paklığı ve iyiliğı de temsil eder. Tatarlarda tabak dolusu unu, ölenin yattığı yere oturup Kur'an okuyan bayana, yalnız veya hasta birine de verirler (Urazmanova, 1984, s. 120).

İnsanın Canıyla İlgili İnanışlar

Tatarlar, ölen insanın canının kelebek olup arada bir evine döndüğüne inanırlar. Ölen kişinin ruhu yılı geçene kadar her gün döner, yılı geçince ancak Perşembe günleri döner diye inanılır (Bayazitova, 1992, s. 279). Kırmızı kanatlı bir kelebek, dış taraftan pencereye vurarak içeri girmek istediğinde ölen birinin döndüğünü düşünürler (Tatar Mifları, 1999, s. 299).

Sonuç

Bir kısmı halk tarafından unutulmuş, bazıları kısmen korunmakta olup diğeri kısmı da halk tarafından asırlarca yaşam tarzı olarak kabul edilen cenaze gelenekleri ve bunların çevresinde oluşan birçok inanış, yaşadıkları coğrafyaya bakmaksızın ve çok az bir farkla Tatar Türkleri tarafından günümüzde de uygulanmakta ve yeni nesillere aktarılmaya devam etmektedir. Çünkü her halkın cenaze merasimi, yüzyıllarca biriktirdiğı kültürün ve etnik kodunun zaman aşımına fazla uğramayan bir parçası niteliğindedir.

Yapılan araştırma ve incelemeden de görüldüğü üzere, Tatar Türklerinin cenaze merasimleri arasında birçok şamanizm devri kalıntılarının da bulunması özellikle dikkat çeker. Her ne kadar Tatar Türklerinin ataları İdil boyu Bulgar Türkleri, İslam dinini daha 8. yüzyılda sahabelerden benimseyip 922 yılında resmî olarak kabul etseler de, halkın hafızası şamanizm döneminde ortaya çıkan ilkel inançlardan (demirin ve tuzun koruyucu gücüne inanma, insanın ruhu, eşik, bahçe kapısı, mezarlık ve mezar etrafında oluşan inanışlar vb.) da bir türlü vazgeçmemiş, onları koruyup yeni kuşaklara ulaştırarak günümüze kadar yaşatmıştır. Tabii ki bu inanışların yüzdesi her safhada çeşitlilik göstermektedir. Örneğın, ölüm öncesi ve ölüm anı safhalarında rüya tabirleri ile eski inanışlar ön plandadır. Ölüm sonrası yerine

getirilenlerse (ölüyü yıkama, kefenleme, mezar kazma vb.) artık eski inançlar ile İslam geleneklerinin karışımıdır. Bu safhada, ölenin arkasından aş verme geleneği esnasında ölenin üçüncü, yedinci, kırkinci günleri ve yıldönümlerinde zengin sofralar kurulup birçok akrabayı komşuyu davet etme, sadaka ve yeni eşyalar dağıtma vb. uygulamalar, klasik İslam'a pek uymadığı söylenip din adamları tarafından sürekli eleştirilse de sonuçta bu aşlarda İslam geleneklerine (Kur'an ve duaların okunması) de yer verilmektedir. Araştırma ve inceleme sonucu en eski cenaze merasimleri ile onların etrafında oluşan inançların Kreşin, Astrahan ve Sibirya Tatarları başta olmak üzere Mordovya'da yaşayan Mişerlerde de en iyi şekilde korunduğu tespit edilmiştir.

Çeşitli coğrafi bölgelerde yaşayan Tatar Türklerinin diğer aile içi geleneklerinde olduğu gibi cenaze geleneklerinde de önemli öğeler, doğa ve insanlar arası ilişkiler ve atalar kültürüdür. Örneğin, Tatar Türklerinde cenaze merasimleri sırasında beyaz rengin kullanılması, bu rengin çok eskiden insanlar tarafından kutsal bir renk olarak algılanması ve güneş kültürüne bağlı izlenmesinden kaynaklı olup ölümden yasın karanlığını dengelemesi içindir. Yani beyaz renk, "mutlu, huzurlu hayat" anlamıyla beraber "hayırlı ölüm" anlamı da taşır. Böylece, Tatar Türklerinin ahreti beyaz rengin dışında düşünemediği vurgulanır. Mezar üzerine dikilen taş ve ağaçlar ise ölenin canıyla ilişkilendirilir. Ölenin vasiyetini yerine getirme, arkasından aş verme, eve giren kelebeği öldürmeme, mezarlara iyi bakma, ruhlarına adayıp sadaka verme vb. gelenek, örf ve âdetlerin temelinde, ataların ruhuna duyulan saygı yatmaktadır. 1917 Devriminden sonra Sovyet döneminde ateizm kurallarına göre birçok insanın, özellikle de yeni kuşağın dinden uzaklaştığı bir dönemde bile Tatar Türkleri, cenaze merasimlerini hem İslam'ın taleplerine göre hem eski inançları yerine getirerek uygulamaya gayret göstermişlerdir.

Kaynak Kişiler:

1. Abdullina Zeytüne Hafız kızı, d. 1907–ö. 1987, Tataristan, Arça (Arsk) ilçesi, İskê Masra köyü, okuma yazması yok, evhanımı.
2. Altay, Ruşaniye Gabdelhay kızı, d. 1972, Tataristan, Sarman ilçesi, üniversite mezunu, gazeteci.
3. Gallyamova Ruzilya Vagiz kızı, d. 1969, Tataristan Kaybiç ilçesi, Kêçê Kaybiç köyü, üniversite mezunu, muharrir.
4. Minhaceva Galiya Mohemmetsalih kızı, d. 1970, Tataristan, Etne ilçesi, Olı Etne şehri, üniversite mezunu, öğretmen.

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

ÇULPAN ZARİPOVA ÇETİN

5. Zagidullina Gölfara Fatih kızı, d. 1943, Tataristan, Arsk (Arça) ilçesi, Subaş-Atı köyü, üniversite mezunu, emekli.
6. Zaripova Gamberbike Fatih kızı, d.1935-ö.2013, Tataristan, Arsk ilçesi Subaş-Atı köyü, meslek okulu mezunu.
7. Zaripova Gölzeynep Şakir kızı, d. 1903-ö.1983, Tataristan, Arsk (Arça) ilçesi, Yaña İyebaş köyü, medrese mezunu, ev hanımı.

Kaynakça

- Aktürk, Ekin. (2024). *Metafor ve Metonimi Bağlamında Dede Korkut Örneği*. İçinde Editör: Ömer Şekerci. *Türk Dili Alanında Akademik Analizler* (ss.40-58). Afyonkarahisar: Yaz Yayınları.
- Arık, Durmuş. (2006). Türk Kültürünün Farklı Bir Boyutu Olarak Kreşin-Hıristiyan Tatarların Dinî İnanışları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47 (I), 67-86.
- Bayazitova, Flyora. (1992). *Gomêrnêş Öç Tuıy. Tatar Xalkınıñ Gaile Yolaları*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Busıygin, Yevgeniy, Yakovlev, Valeriy. (1990). Muzikalnıy İstrumentı v Semeynom Bitu Narodov Srednego Povoljya (Konets XIX–Naçalo XX vv.). İçinde Semeynaya Obryadnost Narodov Srednego Povoljya (ss.3-28). Kazan: İzd-vo Kazanskogo Universiteta.
- Ehmediyev, Vafa. (1969). *Poeziyede Traditsion Obrazlar*, Agizel, 1.
- Ehmetcanov, Marsel. (2000). *Ülgennernêş Kabêrêş Bêl. Megarif*, Kazan.
- Gönüllü, Ali Rıza. (1998). *Türk Halk İnançlarında Demir Motifi*. *Türk Dünyası Araştırmaları*, Aralık 117, 123-128.
- Görkem, İsmail. (1992). *Türk Dünyasında Yas Törenleri ve Ağıtlar*. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 77, 489-496.
- İnan, Abdulkadir. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kalafat, Yaşar. (1995). Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılar Ayna. İçinde *Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu (26-27 Kasım 1993, Antalya)* (ss.75-107). Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karakuzova, J. ve Hasanov M. Ş. (1993). *Kosmos Kazaxskoy Kulturi*. Almatı: Yevraziya.
- Karimova, Rasilya. (2017). Kreşinlerde (Hristiyan Tatarlarda) Ölüm ile İlgili Örf, Âdet, Gelenek ve Ritüeller. İçinde *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi. Gelenek Görenek ve İnançlar* (ss.195-203). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü.

- Kaya, Abdurrahman İmam. (1992). *Meñgêlek Yortka Taba*. Helsinki-Meskev.
- Örnek, Sadat Veyis. (1971). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: AÜDTCF. Yayınları.
- Puteşestviye v Vostoçnyı Stranı Plano Karpini i Rubruka. (1957). Moskva: Gos. İzd-vo Geogr. L-rı.
- Rami, İlsever. (2023). *Rus Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumu ve Türk İmgesi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Roux, Jean-Paul. (1998). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Sşankina, L.N. (2023). Pohoronno-Pominalniye Obryadı Tatar Mişarey Mordovii v Kontse 19-Naçale 21 Vekov. *Vestnik Antropologii*, 2, 169-183.
- Sultangareyeva, Rozaliya. (1994). *Başkirskiy Svadebno-Obryadoviy Folklor*. Ufa: UNTS RAN.
- Tatar Mifları. (1999). *Galimcan Gıylmanov Xikeyevênde*, II. Kitap. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Tatar Têlêñêñ Anlatmalı Süzlêgê*. (1977, 1979, 1981). 3 Tomda, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Tatar Têlêñêñ Dialektologik Süzlêgê*. (1969). Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Tatarı*. (2001). Seriya “Narodı i Kulturi”, Moskva: Nauka.
- THEMA Larousse. *Tematik Ansiklopedi* (1993–1994). Sanat ve Kültür. Türk-İslam. İstanbul: Milliyet.
- Ugdıjekov, Stanislav. (2003). *Sotsialnaya Struktura Rannesrednevekovix Kırgızov*. Abakan: İzd-vo Hakas. Gos. Un-va im. N.F. Katanova.
- Urazmanova, Raufa. (1984). *Sovremenniye Obryadı Tatarskogo Naroda*, Kazan: İzdatelstvo Kazanskogo Universiteta.
- Urmançeyev, Fatih. (1990). *Dastannarğa Layık Zamana. Borıñı Folklor hem Xezêrgê Poeziya*. Kazan: Tatar. Kit. Neşr.
- Valeev, Foat. (1993). *Sibirskiye Tatarı*. Kultura i Bıt. Kazan: Kazanskoye Knijnoye İzdatelstvo.
- Vorobyov, Nikolay. (1953). *Kazanskiye Tatarı*. Kazan: Tatknigoizdat.
- Yarullina Yıldırım, Ramilya. (2019). Kültürel Değerlerin Mikro Dünyası Olarak Sandık İmajı. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12 (27), 600-610.
- Yeşil, Yılmaz. (2014). *Türk Dünyası'nda Geçiş Dönemi Ritüelleri Üzerine Tespitler*. XXI. Yüzyılda Eğitim ve Toplum. 3 (9), 117-136.
- Yılmaz, Gülşah. (2015a). Kazan-Tatar Türklerinde Düğün ile İlgili Atasözleri. *Siberian Studies (SAD)*, 3 (7), 1-11.

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

ÇULPAN ZARİPOVA ÇETİN

Yılmaz, Gülşah. (2015b). Şecere-i Terâkime'de Ölüm. *X. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, 28 Eylül-1 Ekim 2012, Sraybosna (ss.280-284). Ankara: Bilkent Üniversitesi.

Yılmaz, Gülşah. (2020). *Atasözleri ve Deyimler Üzerine İncelemeler*. İçinde Ed.: Mücahit Akkuş (ss. 251-274). Ankara: Akçağ Yayınları.

Yılmaz, Gülşah. (2022). Yurt Konulu Tatar Türkülerinde Hayvanlar. *İdil-Ural Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 335-358.

Zaripova Çetin, Çulpan. (2008). Tatar Türklerinde Cenaze Merasimleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (1), 155-168.

Zaripova Çetin, Çulpan. (2009). Tatar Folklor ve Halk Edebiyatında Kayın Ağacı. *Turkish Studies*, 4 (3), 583-601.

Zaripova Çetin, Çulpan. (2009). *Tatar Türklerinin Gelenek ve Görenekleri*. Ankara: Karadeniz Dergisi Yayınları.

İnternet sayfası:

URL-1: Somov, Konstantin. Obıçai Tatar. Pogrebalniye Obryady Sibirskih Tatar v Devyatnadsatom-Naçale Dvadtsatogo veka.

<https://ural.tatar/%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%BC%D0%B8%D1%80/%D0%BE%D0%B1%D1%8B%D1%87%D0%B0%D0%B8-%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%80/810-pogrebalnye-obryady-sibirskikh-tatar-v-devyatnadsatom-nachale-dvadtsat-pervogo-veka> (Erişim: 28.10.2022).

Андатпа: Дәстүр мен әдет-ғұрып – халықтың ішкі дүниесін, өмірге деген көзқарасын танытатын бірегей байлық, сондай-ақ халықтың тарихын, адамзаттың көне дәуірлерде қалыптасқан көзқарастары мен ой-пікірлерінің кезеңдерін танып білуде де маңызы зор. Татарлардың ертеде жасаған салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарының біразы халық жадынан өшіп, кейбіреулері жартылай сақталса, екінші бөлігі ғасырлар бойы халықтың тұрмыс-тіршілігі ретінде қабылданып, әлі де жалғасып келеді. Қолданыстағы дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар, сондай-ақ олардың төңірегінде қалыптасқан көптеген наным-сенімдер татар халқына ата-бабаларынан қалған рухани мұра. 1917 жылғы төңкеріске дейінгі жылдарда байыпты зерттеулер жүргізілгенімен, татар халқының мерекелері мен дәстүрлері

өткен ғасырдың 80-жылдардың ортасында ғана татар ғалымдары тарапынан жүйелі түрде зерттеліп, жарияланып отырды. Мақалада Қазан татарларының жерлеу рәсімдері мен наным сенімдері қарастырылады. Дегенмен бұл тақырып аясында өмір сүрген географиясына қарай жіктелген Чепца, Пермь, Астрахань және Сібір татарларының, Сергач пен Пенза Мишарларының жерлеу рәсімдері де зерттеуде маңызды орын алады. Татар халқы жерлеу рәсімдерін исламның діни заңдарына сәйкес өткізуге тырысқанымен, әлі күнге дейін шамандық дәуірге жататын наным-сенімдерін жалғастыруда.

Кілт сөздер: татарлар, өлім, жерлеу рәсімдері, салт-дәстүрлер, нанымдар

(Чулпан ЗАРИПОВА-ЧЕТИН. ТАТАР ХАЛҚЫНЫҢ ЖЕРЛЕУ РӘСІМДЕРІ МЕН НАНЫМ-СЕНИМДЕРІ: ӨТКЕНІ ЖӘНЕ БҮГІНІ)

Аннотация: Традиции и обычаи являются уникальным источником, отражающим внутренний мир и взгляды на жизнь нации, а также имеют большое значение в изучении истории народа, этапов формирования взглядов и идей в древнейшие периоды развития человечества. Некоторые традиции и обычаи татар, созданные ими в древности, стерты из народной памяти, некоторые частично сохранились, а другая часть веками была принята народом как образ жизни и продолжает существовать до сих пор. Похоронные традиции и обычаи, а также многие верования, сформировавшиеся вокруг них, являются духовным наследием, оставленным тюркам-татарам их предками. Хотя серьезные исследования проводились еще в годы, предшествовавшие революции 1917 года, праздники и традиции тюрков-татар стали регулярно исследоваться и публиковаться татарскими учеными лишь в середине 80-х годов прошлого столетия. В настоящем исследовании большое внимание уделено казанским татарам. Однако в рамках данной темы важное место в исследовании отведено и погребальным обрядам чепецких, пермских, астраханских и сибирских татар, а также сергачских и пензенских мишар. Хотя татары и стараются веками проводить погребальные обряды в соответствии с исламскими религиозными законами, они все же продолжают придерживаться и языческих верований.

Ключевые слова: Татары, смерть, похоронный обряд, традиции, верования.

**(Чулпан ЗАРИПОВА-ЧЕТИН. ПОХОРОННЫЕ ОБРЯДЫ И
ВЕРОВАНИЯ ТАТАРСКОГО НАРОДА В ПРОШЛОМ И
СЕГОДНЯ)**

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Çulpan ZARİPOVA ÇETİN (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

UDC 398; 801.8

DBTBL 17.71

